

Bevezetés Hajnal István „Írásbeliség és fejlődés” című írásához

A *Replika* E-rovata mostani és néhány következő számában régebbi magyar szerzők írásainak közlésére-újra-közlésére vállalkozik. Olyan szerzőkről van szó, akik a század-előn, illetve a század első harmadában-felében alkotva a ma világszerte oly eleven kommunikációfilozófiai megközelítés magyarországi előfutárainak tekinthetők. Elsőként azt az – eleddig publikálatlan – szöveget adjuk közre, amelyet Hajnal István eredetileg mintegy kommunikációelméleti bevezetőül szánt *Az újkor története* című, 1936-ban megjelent munkájához.

Hajnal a *kommunikáció történetét* a történelmi folyamat lényegi dimenziójának látja. A szóbeliségről az írásbeliségre való áttérést – a görögöknél, majd az európai középkorban – szociológiailag és ismeretfilozófiailag döntő változásként fogja föl, a tradicionalitásról a racionalításra történő átmenetként, miközben a *mai kor* kiteljese-

dett írásbeliségében megpillantja egy lehetséges új szóbeliség kiindulópontját. Vagyis Hajnal kétségkívül előlegezi azt a nyugaton a hatvanas évek óta kibontakozó, mostanára már igencsak befolyásos eszmei áramlatot, amely az európai szellemet mintegy az alfabetikus írás varázslata alatt állóként értelmezi, s a szóbeliséget éppenséggel posztmodern alternatívaként villantja föl. Előlegezi a mondott áramlatot, sőt: egyik forrásául is szolgál annak.

Az 1956 júniusában elhunyt Hajnal István 1930-tól 1950-ig volt a budapesti bölcsészkar professzora, 1944 és 1947 között dékánja; 1927-től az Akadémia levelező, 1939-től rendes tagja. Ám valódi tanítványi köre nem alakult ki; a húszas évektől kezdve publikált írástörténeti, egyetemes történeti és technikátörténeti munkái sem szélesebb népszerűsége nem tettek szert, sem nagyobb szakmai visszhangot nem váltottak ki. 1942-ben Erdei Ferenc kiváló elemző tanulmányt tett róla közzé (Erdei 1942), melynek nyomán azonban éppoly kevéssé tört meg az életművét övező érdektelenség, mint Lakatos László 1982-ben megjelent ragyogó esszéjét követően (Lakatos 1982).¹ Nem törték meg ezt az érdektelenséget azok az olykori – Szücs Jenőnél például éppenséggel hangsúlyos (Szücs 1983: 16) – utalások, amelyekben Hajnalnak *Bibó Istvánra* gyakorolt igen tetemes hatásáról esik említés;² de az a nagyszabású, nagy gonddal sajtó alá rendezett

1 Lakatos esszéje számottevő szerepet játszott jelen bevezetés írójának annak idején bekövetkezett kommunikációfilozófiai fordulatában.

2 Szücs Jenő tanulmánya korábban a *Történelmi Szemle* 1981/3-as számában jelent meg; eredetileg a *Bibó emlékkönyv*-be íródott. Ez utóbbi gyűjtemény másutt is tartalmaz utalást a Hajnal–Bibó kapcsolatra, így a Bence György és Kis János által írt esszében (Bence és Kis 1991, I: 388). *Az Emlékkönyv* sokszorosításának eredeti éve: 1979.

Hajnal-válogatás sem (Hajnal 1993), melyet a mai magyar történettudomány derékhadának elméleti igénytelensége ellen oly reménytelenül küzdő Glatz Ferenc 1993-ban tett közzé. Újabban mintha változnék a helyzet. Lakatos László 1996-ban megjelent könyve (Lakatos 1996) beszédtema; ez év április 27-én a budapesti Francia Intézet „Rencontres intellectuelles franco-hongroises” című, H. Balázs Éva és Klaniczay Gábor által szervezett beszélgetéssorozata keretében Hajnal István került sorra – a beszélgetésen jeles francia és brit tudós is részt vett.

Hogy Hajnal külföldön is ismeretlen volna, azt tudniillik nem állíthatjuk. Kései főműve, az *Írásoktatás a középkori egyetemeken* franciául jelent meg (Hajnal 1954), s a szakirodalomban alapmunkaként tartják számon. Am rejtve maradt az a mély és kiterjedt hatás, melyet kommunikációtörténeti vizsgálódásainak filozofikusabb eredményei gyakoroltak a vonatkozó kutatásokra. Ezen eredmények, sajátos együttesükben és számos részletükben, alapvetően eredetiek. Így jelesül az a fölismerése, hogy szóbeliség és tradicionalitás között *funkcionális összefüggés* áll fenn. Világos ugyanakkor, hogy Hajnal az íráshasználatnak nemcsak történeti-szociológiai, hanem ismeretfilozófiai jelentőségével is tisztában van. A mentális tárgyak platóni s a logikai viszonyok arisztotelészi elmélete, érzékelteti, aligha független az íráshasználat élményétől.

Hajnal kommunikációtörténeti felfedezései alapvetően eredetiek és előzmény nélküliek. Az írás által lehetővé tett radikálisan új megismerésbeli perspektívákra persze már Oswald Spengler rámutatott, és Hajnal 1933-ban utal is erre a körülményre.³ Am ezen perspektívák értelmezésében Hajnal Spenglernél összehasonlíthatatlanul messzebbre jut. Bronisław Malinowski 1923-as, ismert esszéje (Malinowski 1923) roppant éles elméjűen világít rá oralitás és írásbeliség különbségeire szemantikai nézőpontból, de egyáltalán nem foglalkozik az írás gondolat- és közösségszervező funkcióival. Milman Parry tanulmányai az 1920-as évek végén (lásd Parry 1971), úttörő szerepet játszottak a homéroszi szövegek orális-tradicionális voltának feltárásában, de nem szóltak, természetesen, írásbeliség és racionalitás kapcsolatáról. A Durkheim-tanítvány Maurice Halbwachs 1925-ben rámutatott a kollektív emlékezet tartalmainak fiktív voltára (Halbwachs 1975 [1925]), de nem tett különbséget szóbeli és írásbeli rögzítés között. Így Hajnal 1934-ben franciául közölt cikke (Hajnal 1934) méltán kelthetett érdeklődést. Harold A. Innis *The Bias of Communication* című, 1951-ben megjelent klasszikus munkájában (Innis 1951), mely az érintkezési technikák társadalomszervező hatását vizsgálja, többször is és lényeges vonatkozásokban hivatkozik rá. Mármost nem utolsósorban Innis volt az, akinek hatása alatt Marshall McLuhan *A Gutenberg-galaxis* című korszakalkotó könyve íródott (McLuhan 1962), melyben a szerző a szóbeliség, az írásbeliség s kivált a könyvnyomtatás és a posztírási kognitív hatásait elemzi. McLuhan a maga részéről ismételtelen és hosszasan utal Hajnal franciául kiadott könyvére, s jelesül Hajnalnak a középkori írásbeliség meghatározóan orális környezetével kapcsolatos fejtegetéseire. De utal erre a könyvre Walter J. Ong is, *The Presence of the Word* című 1967-es, az elektronikus korszak *másodlagos szóbeliségének* fogalmát nagyívű kommunikációs- és kultúrtörténeti elemzésekkel előkészítő munkájában (Ong 1967) csakúgy, mint más írásaiban, így a főművének tekintett *Orality and Literacy*-ben is (Ong 1982). Nem hiányzik a Hajnal-hivatkozás Elizabeth Eisensteinnek a könyvnyomtatás szociológiai és szellemi következményeivel foglalkozó hatalmas munkájából sem (Eisenstein 1979). Ha

3 Spenglert ismerteti Zolnai Béla „A látható nyelv” című cikkében (Zolnai 1926), melyre viszont, Spenglerre utalva, Hajnal hivatkozik „Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés” című tanulmányában (Hajnal 1933). Spengler hatása Hajnal gondolkodására egyébként is meglehetősen. Spengler mellett pedig a német életfilozófia látszik rá befolyást gyakorolni: főleg Dilthey és a Dilthey-tanítvány Eduard Spranger.

ehhez hozzáteszük, hogy Innis és McLuhan persze nemcsak Ongra és Eisensteinre hatott, hanem egyfelől Eric Havelock, másfelől pedig Goody és Watt úgyszintén messzire kisugárzó, a hagyományt a szóbeliség társadalmának specifikus tudásmegőrző intézményeként értelmező munkáira is, úgy elmondhatjuk, hogy Hajnal István kommunikációtörténeti felfedezései tényleges szerepet játszottak olyan elméleti tendenciák létrejöttében, amelyek ma kétségkívül meghatározóak.⁴

Hajnal István kéziratos hagyatékát az MTA Könyvtára őrzi. Az itt közölt szöveg két részből áll össze, számuk: Ms 5386/9 és Ms 5386/10. Az első rész: kéziratos címlap, valamint 19 gépelt lap. A címlapon: „Bevezetés[.] Az újkor és középkor határáról”; ezek áthúzva, utána: „Újkori fejlődés”. A lapon még, Hajnal kézírásával: „Hangsúlyozni: az emberek új értéket csak egymásból vehetnek; csak egymást csíholhatják ki új értékek adására. Gyönyörű ez! Csereviszony tökéletesedésével addig el-eltűnő nagy gondolatok, érzések szervesen érvényesülnek! Az írás a tömegmunka jelzője! Mint ilyen értékes számunkra[.]” A második rész: Kéziratos címlap, valamint 14 gépelt lap. A címlapon: „Az európai írásbeliség fejlődésének menete a középkor végéig”. A lapon még, Hajnal kézírásával: „(A tört. nagy irracion. élete. Amit mi t[ör]vénytörőnek látunk, az csak vékony réteg rajta. [...]szerűség az igazi tudományosság; mert hiszen a fejlődésfogalom csak bizonyos szempontokra áll; ki tudja, melyik irracion. területéről indul majd ki új fejlődés idővel?) – (Az okszerűség, a cél-rendszer mindinkább elragadta az embereket természetes összefüggéseikből. Atomizálta, természetes együttesek helyett mesterséges együttesek. De a harc a természet jogaiért, [...]ért egyre folyik, a természetes alaptól elvont tömegek a maguk jogait fel akarják vétetni a racion. rendszerbe, ugyanígy a lélek, érzelmek jogai is.)”

A nyers, számos fogalmazási hibát tartalmazó, nyilvánvalóan szerkesztetlen szöveget betűhíven közöljük, csupán a nyilvánvaló gépelési hibákat javítottuk.

Nyíri Kristóf

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bence Gy. és Kis J. (1991): Határolt forradalom, megszorított többpártrendszer, feltételes szuverenitás. In *Bibó emlékkönyv*, 386–403. Budapest: Századvég Kiadó.
- Eisenstein, E. L. (1979): *The Printing Press as an Agent of Change: Communications and cultural transformations in early-modern Europe*. 1–2. kötet. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erdei F. (1942): Történelem és szociológia: Egy szociológus történész. In *Társadalomtudomány*, 463–496.
- Hajnal I. (1933): Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. In *Károlyi Emlékkönyv*. (Újra közölve: *Medvetánc*, 1982, 2 [2–3]: 321–352.)
- Hajnal, E. (1934): Le rôle social de l'écriture et l'évolution européenne. In *Revue de l'Institut de Sociologie Solvay* (Bruxelles).
- Hajnal I. (1954): *L'Enseignement de l'écriture aux universités médiévales*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hajnal I. (1993): *Technika, művelődés. Tanulmányok*. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt, a jegyzeteket és az összekötő szöveget írta Glatz Ferenc. Budapest: História.
- Halbwachs, M. (1975 [1925]): *Les Cadres sociaux de la mémoire*. Paris.

4 Hogy a magyar történettudomány előtt ez a körülmény homályban maradt, talán nem meglepő. Hogy a kommunikációtörténet filozófiája művelőinek tudatában, nyugaton, nem állt össze valamiféle Hajnal-kép, tökéletesen érthető (az egyetlen – igencsak részleges – kivétel Paul Saenger: „Silent Reading: Its Impact on Late Medieval Script and Society” című tanulmánya [Saenger 1982]). Am jellemző, hogy még az amerikai magyar Steven Bela Vardy *Modern Hungarian Historiography* című könyvében (Vardy 1976) sem esik egyetlen szó sem az itt vázolt hatástörténeti összefüggésekről.

- Innis, H. A. (1951): *The Bias of Communication*. Toronto: University of Toronto Press.
- Lakatos L. (1982): Az elfelejtett Hajnal István. Az íráskultúra és a kapitalizmus szelleme: Hajnal István 1933/34-es tanulmányai. In *Medvetánc*, 2–3.
- Lakatos L. (1996): *Az élet és a formák: Hajnal István történelemszociológiája*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Malinowski, B. (1923): The Problem of Meaning in Primitive Languages. In C. K. Ogden és I. A. Richards: *The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism*, 296–336. London: Routledge & Kegan Paul.
- McLuhan, M. (1962): *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto: University of Toronto Press.
- Ogden, C. K. és I. A. Richards (1923): *The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Ong, W. J. (1967): *The Presence of the Word: Some Prolegomena for Cultural and Religious History*. New Haven: Yale University Press.
- Ong, W. J. (1982): *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. London: Methuen.
- Parry, A. (szerk.) (1971): *The Making of Homeric Verse: The Collected Papers of Milman Parry*. Oxford: Clarendon Press.
- Saenger, P. (1982): Silent Reading: Its Impact on Late Medieval Script and Society. In *Viator*, 13.
- Szücs J. (1983): *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest: Magvető.
- Vardy, S. B. (1976): *Modern Hungarian Historiography*. New York: Columbia University Press.
- Zolnai B. (1926): A látható nyelv. In *Minerva*.